

632026

homelands

Two

dom

vi

n

v

o

m

o

d

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Glavni urednici / Editors-in-Chief
Kristina Toplak, Marijanca Ajša Vižintin

Odgovorna urednica / Editor-in-Charge
Marina Lukšič Hacin

Tehnični urednik / Technical Editor
Tadej Turnšek

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board
Synnove Bendixsen, Ulf Brunnbauer, Aleš Bučar Ručman, Martin Butler, Daniela I. Caglioti,
Jasna Čapo, Donna Gabaccia, Jure Gombač, Ketil Fred Hansen, Damir Josipovič,
Aleksej Kalc, Jernej Mlekuž, Claudia Morsut, Ikhlas Nouh Osman, Nils Olav Østrem,
Lydia Potts, Maya Povrzanović Frykman, Francesco Della Puppa, Jaka Repič,
Rudi Rizman, Matteo Sanfilippo, Annemarie Steidl, Urška Strle, Adam Walaszek,
Rolf Wörsdörfer, Simona Zavratnik, Janja Žitnik Serafin

Lektoriranje in korektura / Copyediting and proofreading
Jana Renée Wilcoxon (angleški jezik / English)
Tadej Turnšek (slovenski jezik / Slovenian)

Oblikovanje / Design
Anja Žabkar

Prelom / Typesetting
Inadvertising d. o. o.

Založila / Published by
ZRC SAZU, Založba ZRC

Izdal / Issued by
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije /
ZRC SAZU, Slovenian Migration Institute, Založba ZRC

Tisk / Printed by
Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana

Naklada / Printum
100

Naslov uredništva / Editorial Office Address
INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU
p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Tel.: +386 (0)1 4706 485; Fax +386 (0)1 4257 802
E-naslov / E-mail: dd-th@zrc-sazu.si
Spletna stran / Website: <https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands>

Revija izhaja s pomočjo Javne agencije za
znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije in Urada Vlade Republike Slovenije
za Slovence v zamejstvu in po svetu /
Financial support: Slovenian Research and Innovation Agency and
Government Office for Slovenians Abroad

SLOVENSKI ETNOS V KONTEKSTU IZGRADNJE IN DELOVANJA PULJSKEGA ARSENALA

Karmen MEDICA¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski etnos v kontekstu izgradnje in delovanja puljskega Arsenala

Avtorica v prispevku raziskuje, kako je prihod delovne sile, zlasti slovenskega prebivalstva, vplival na večetnično strukturo Pulja ter prispeval k njegovemu družbenemu in gospodarskemu razvoju. Že sama gradnja Pomorskega arsenala v Pulju sredi 19. stoletja je pomenila prelomnico v urbanem, demografskem in etničnem razvoju mesta. Besedilo ponuja tudi primerjalni vpogled v današnje migracijske vzorce in v aktualno prisotnost slovenskega etnosa v Pulju ter poudarja kontinuiteto temeljnih vprašanj integracije, etnične in kulturne identitete ter prostorske simbolike.

KLJUČNE BESEDE: Pulj, Slovenci, Arsenal, migracije, etnične manjšine

ABSTRACT

The Slovenian Ethnos in the Context of the Construction and Functioning of the Pula Arsenal

This article examines how labor migration into Pula, particularly by Slovenian workers, shaped the city's multiethnic composition and fostered its social and economic development. The construction of the Naval Arsenal in the mid-nineteenth century marked a pivotal moment in Pula's urban, demographic, and ethnic transformation. The article also situates these historical processes in relation to contemporary migration patterns, the lasting presence of Slovenians in Pula, and the ongoing issues of integration, cultural identity, and spatial symbolism.

KEYWORDS: Pula, Slovenians, Arsenal, migration, ethnic minorities

¹ dr. socialne antropologije, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistiko; karmen.medica@fhs.upr.si; ORCID <https://orcid.org/0009-0008-1708-2248>

UVOD

Slovenci so v hrvaški Istri od nekdaj močno prisotni – po podatkih zadnjega popisa prebivalstva jih je odstotek celotne populacije, okrog 2.000, če prištejemo še tiste iz številnih mešanih zakonov, pa lahko rečemo, da jih je še bistveno več. Od leta 2002 v ulici Hermana Dalmatina (kar se lahko sliši tudi simbolično) deluje Slovensko kulturno društvo Istra v Pulju, prvo organizirano in registrirano društvo Slovencev v hrvaški Istri. Današnjo prepoznavnost in priznanja so si zaslužili predvsem s številnimi aktivnostmi v okviru društva in z lastnim kulturnim programom (Medica, 2005).

Vendar pa je obdobje priseljavanja in življenja Slovencev v Pulju v času izgradnje vojaškega Arsenala¹ v obdobju avstro-ogrske monarhije še nekoliko nezadostno raziskano.

Mesto Pulj je v drugi polovici 19. stoletja postalo najpomembnejše strateško središče avstroogrske monarhije ob Jadranu. Odločitev o gradnji Pomorskega arsenala leta 1862 je pomenila začetek dinamičnega obdobja gospodarske ekspanzije, migracij in urbane preobrazbe. Močan dotok prebivalstva, delovne sile iz različnih delov monarhije je Pulj v začetku 20. stoletja iz majhne obalne skupnosti preoblikoval v multietnično mesto z več kot 50.000 prebivalci (Mandić, 2010). Med priseljenimi pomembno mesto zavzemajo tudi Slovenci, katerih prisotnost in prispevek, čeprav še vedno nezadostno raziskana in ovrednotena v zgodovinskem, sociološkem, antropološkem in urbanističnem kontekstu, predstavljata pomemben vidik družbene zgodovine mesta.

Pričujoče besedilo osvetljuje prisotnost in delovanje slovenskega prebivalstva v času izgradnje Pomorskega arsenala, in sicer skozi prizmo industrijskega razvoja, kulturnega življenja, identitetne dinamike in simbolike prostora, zlasti skozi koncept »arsenalskega zidu«,² ki je po besedah znanega puljskega arhitekta Antona Percana postal fizični in metaforični označevalec puljske preteklosti, pa tudi sedanosti (Percan, 2019). V njem se posvečamo tudi položaju slovenskih družin, zlasti žensk in otrok, ter pomembnosti vzporednih identitetnih procesov v drugih jadranskih središčih, z namenom globljega razumevanja specifičnosti puljskega Arsenala.

1 Arsenal je splošno skladišče orožja ali vojaška delavnica. V širšem pomenu gre za vojaški kompleks, pogosto povezan z vojno mornarico ali vojsko. Pojem izhaja iz italijanske besede *arsenale*, ta pa iz arabske *dār al-šinā'a* (hiša obrti oz. delavnica).

2 Arsenalski zid – zaščitni zid, ki obdaja ali razmejuje območje arsenala. Služil je za varnost, nadzor dostopa in obrambo vojaškega kompleksa. V Pulju je arsenalski zid nekoč ločeval vojaško območje Pomorskega arsenala od preostalega mesta, danes pa ima kulturno-zgodovinski in simbolni pomen.

METODOLOGIJA

Pričujoče besedilo predstavlja zgodovinsko-antropološki pristop temelječ na literaturi, demografskih podatkih, teorijah prostora in identitete. Lastno raziskovalno delo zajema intervjuje, terensko delo, empirične raziskave, ki se nanašajo na prisotnost slovenskega etnosa, oziroma slovenske manjšine v Pulju, po osamosvojitvi Slovenije. Analize arhivskih virov podajajo dognanja drugih avtorjev in sintetizirajo sekundarne opise.

Namen članka ni zgodovinska analiza, ampak le antropološki poskus osvetlitve slovenske prisotnosti v Pulju, v kontekstu migracij danes in nekoč, s poudarkom na času gradnje Pomorskega arsenala³.

ZGODOVINSKI IN POLITIČNI KONTEKST GRADNJE ARSENALA

Gradnja Pomorskega arsenala v Pulju leta 1862 ni bila le tehnični projekt, temveč kompleksna geopolitična odločitev, ki je temeljila na številnih odločitvah – strateških, obrambnih, logističnih in ideoloških. Avstro-ogrska monarhija, ki se je soočala s postopnim slabljenjem svojih tradicionalnih jadranskih oporišč, kot so bile Benetke (ki so se leta 1866 priključile Italiji), je iskala novo, varnejše in centralizirano pomorsko središče, ki bi ustrezalo pogojem modernega vojskovanja in omogočilo učinkovito kontrolo nad vzhodnim Jadranom (Dukovski, 2010). Pulj, dotlej obrobno istrsko mesto z le nekaj tisoč prebivalci, je imel številne strateške prednosti: globoko in naravno zaščiteno luko, oddaljenost od uporniških žarišč, obstoječo beneško utrdbo ter relativno bližino Dunaja in glavnih cestnih povezav prek Kranjske in Štajerske. V tem kontekstu Pulj ni bil naključna izbira, temveč del širšega imperialnega urbanističnega načrtovanja, značilnega za 19. stoletje, ki je pogosto vključevalo radikalne posege v obstoječe družbene in prostorske strukture z namenom vzpostavitve svojevrstne imperialne urejenosti mesta (Mandić, 2010).

V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja se je Arsenal razvil v samostojen industrijsko-vojaški kompleks, ki presega meje običajne ladjedelnice (Wiggermann, 2003). Vzporedno z izgradnjo tehnične infrastrukture je monarhija vlagala tudi v civilno okolico: stanovanja za delavce, vojaške bolnišnice, kasarne, prometnice in socialne ustanove. Benetke so zaradi pogostih uporov, predvsem po tistem leta 1848, izgubljale vojaško-pomorski pomen. Avstro-Ogrska je iskala novo oporišče, ki bi bilo dovolj oddaljeno od politično nestabilnih regij, hkrati pa blizu matični državi Avstriji. Kot idealna lokacija je bil zaradi naravnega pristanišča, že obstoječe fortifikacijske infrastrukture in geografske izoliranosti izbran Pulj. Ključno vlogo pri tem je igrala tudi možnost popolnega nadzora nad ozemljem, kar z Benetkami kot bivšo

3 Pomorski arsenal je specializirani vojaški kompleks za gradnjo in vzdrževanje vojaških ladij. V Pulju je bil v 19. in začetku 20. stoletja glavno ladjedelniško in vojaško središče avstro-ogrske mornarice na Jadranu.

samostojno republiko ni bilo mogoče doseči (Dukovski, 2010). Gradnja Arsenala je bila tudi poskus vzpostavitve modernega družbenega sistema na različnih ravneh. Uvedena je bila stroga delitev dela, urbanistični načrt je bil razdelan do podrobnosti, z uvedbo novih tehnologij (parni stroji, metalurgija, optične komunikacije) pa je Pulj postal tehnološko najbolj napredno mesto na vzhodnem Jadranu. Monarhija je Arsenal uporabila tudi za t. i. »družbeni inženiring« – z zaposlovanjem pripadnikov različnih narodov je želela ustvariti nadedetnično oz. multietnično imperialno identiteto, kar se je izkazalo za dober, a le delno uspešen poskus.

Po mnenju britanskega znanstvenika Bhikhuja Parekha je znotraj različnih kulturnih skupnosti vedno prisotna varieteta. Problem nastane, ko ljudje ne morejo ali ne želijo vstopiti v dialog. In v situacijah, ko so ljudje manj različni kot v preteklosti, se začenja potrdjevati občutek pripadnosti lastne identitete. Obstajajo univerzalne vrednote, obenem pa tudi »kreativna« igra med njimi, in namesto iskanja univerzalnih vrednot pri analizi človekove narave Parekh priporoča iskanje s pomočjo medkulturnega dialoga. Med drugim opozarja, da se interpretacije prakse vedno razlikujejo, zato so nujne razprave o problemu – čeprav so kontradiktorne, nekonsistentne, nedokončane, vendarle že same razprave odpirajo možnosti za razumevanje določene situacije in vzpostavljanje dialoškega konsenza (Parekh, 2000). V povezavi s tem antropolog Steven Vertovec opozarja na različne percepcije multikulturnosti, sploh če gre, kot pravi, za razlikovanje diskriminatornih in diskriminativnih praks. Posledica prvih je ločevanje, drugih pa razlikovanje različnih migrantskih skupnosti v določenem prostoru (Rogers, 1999). Pulj je tako postal nekakšen eksperiment modernizacije, multikulturnosti, utemeljen na sintezi migracije, industrializacije, militarizacije in birokratskega načrtovanja. Ta razvoj je temeljito spremenil demografsko in družbeno strukturo mesta. Pulj je postal svojevrstna paradigma identitetne večkulturnosti, ki jo skozi svojo humanistično esejistiko pogosto obravnava libanonsko-francoski romanopisec, publicist in intelektualec Amin Maalouf (2001).

ARSENALSKI ZID – PROSTORSKA PARADIGMA VEČKULTURNOSTI

Arsenalski zid je bil, in je še vedno, eden najizrazitejših elementov nove urbane identitete Pulja (Krizmanić, 2010). Gre za večkilometrsko strukturo, ki je fizično ločevala vojaški in civilni del mesta ter ustvarjala jasno razmejitev med »notranjim« in »zunanjim«, med »državnim« in »lokalnim« življenjem mesta. Percan v svojih predavanjih in analizah poudarja, da ta zid ni bil zgolj obrambni objekt, temveč tudi konceptualni označevalec – prostorski in mentalni instrument identitetnega inženiringa (Percan, 2019). Predstavljal je svojevrstno simbolno mejo, prostorsko paradigmo večkulturnosti, ki je razmejevala in povezovala delovno in bivalno okolje. Ni bil le ladjedelnica, temveč tudi simbol imperialne moči, modernizacije in tehnološkega napredka. Njegova gradnja je označila tudi militarizacijo vsakdana, pri čemer je mesto prevzelo strogo hierarhično in logistično organizacijo, značilno za vojaške

garnizone (Duda, 2000). Čeprav je bil v osnovi vojaška bariera, je pridobival vedno bolj simbolni pomen – postal je paradigma družbene delitve, pa tudi kraj kolektivnega spomina. Sociološko gledano je zid postal lokus identitetnih interakcij in napetosti, ki je razmejeval in hkrati strukturiral mesto. Francoski filozof in sociolog Henri Lefebvre (Lefebvre, 1991) poudarja, da prostor nikoli ni nevtralen, temveč je nosilec pomenov. Arsenalski zid je tako mogoče brati kot mejo med modernim in tradicionalnim, med civilnim in militariziranim, pa tudi med etničnimi skupnostmi, ki so bile prostorsko in funkcionalno različno umeščene. Teoretsko ga je mogoče interpretirati skozi Lefebvrovo teorijo produkcije prostora, ki razlikuje med fizičnim (percipiranim), mentalnim (konceptualiziranim) in socialnim (življenjskim) prostorom. Čeprav je bil zid zgrajen kot vojaško-tehnična pregrada, je sčasoma pridobil simbolne pomene. Postal je metafora za družbeno hierarhijo, etnično diferenciacijo in nadzor nad mobilnostjo. Zid oziroma prostor je po Lefebvru (Lefebvre, 1991) socialno proizveden, kar pomeni, da nastaja skozi razmerja med ekonomskimi strukturami, oblastjo in vsakdanjimi praksami ljudi. To pomeni, da nikoli ni nevtralen, temveč je prizorišče družbenih bojov, v katerem se tudi manjšinske skupnosti lahko vpisujejo s svojimi lastnimi pomeni (Lefebvre, 1991). Tudi za Foucaulta prostor ni nevtralen, temveč političen, nikoli ni zgolj geografska danost, vedno gre za organizacijo teles in praks v okviru določene oblasti. Foucaultov prostor lahko primerjamo s percepcijo arsenalskega zidu. Ta ni nikoli predstavljal samo fizične strukture, ampak je označeval razmejitev med vojaškim in civilnim, »znotraj« in »zunaj«, kar je osnovni mehanizem biopolitike (Foucault, 1982). Foucault (1984) razvija pojem heterotopije, posebnih prostorov, kjer so običajna pravila začasno suspendirana, preoblikovana ali postavljena na glavo. V tem smislu je Arsenal lahko interpretiran kot heterotopija reda in discipline – prostor, kjer se vzpostavljajo nova razmerja časa, dela, telesa, jezika. Foucault pokaže, kako prostori, kot so na primer kaznilnice, šole in vojašnice, disciplinirajo telo, nadzorujejo gibanje, usmerjajo pogovore, oblikujejo navade (Foucault, 1982). Arsenal kot vojaško-industrijski kompleks je prototip disciplinarnega prostora: mreža nadzora, rutine, uniformiranosti. Zid tukaj postane tehnika nadzora in ločevanja in je v službi oblasti. Je tudi prostor upora – kot poudarja Foucault, je tam, kjer je oblast, vedno tudi možnost upora, prostor kot tak se lahko bere tudi kot mesto subverzije. Dobri primeri so ravno slovenske družine, kulturne čitalnice, ženske gospodinje kot ohranjevalke jezika. Kažejo, da prostor, čeprav konstruiran z vidika oblasti, ni nikoli popolnoma nadzorovan. Domači prostor, cerkev, čitalnica lahko postanejo mikrolokacije odpora, in sicer v tem primeru proti germanizaciji, italijanizaciji in razrednemu nadzoru. V skladu z razmišljanji Michela Foucaulta lahko rečemo, da prostor ni zgolj fizična realnost, temveč izraz razmerij moči – strukturiran in discipliniran skozi vsakodnevne prakse, ki služijo oblastnim mehanizmom (Foucault, 1984). Arsenalski zid tako ni le vojaška pregrada, temveč paradigma prostorskega razločevanja med »notranjim« in »zunanjim«, med nadzorovanim in spontanim. Vendar Foucault opozarja tudi na subverzivni potencial prostora: prav tam, kjer oblast strukturira gibanje in govorico, se rojevajo prostori upora. V primeru

Slovencev v Pulju so bili takšni prostori dom, cerkev, čitalnica, ki so po Foucaultu heterotopije identitetne vztrajnosti in kulturnega spomina (Foucault, 1984).

Etnična struktura Pulja je v obravnavanem obdobju postajala vse bolj mešana: po popisu iz leta 1910 je imel Pulj več kot 58.000 prebivalcev, od katerih je bilo veliko zabeleženih pod širokim pojmom »Slovani«, kar dodatno otežuje natančno kvantifikacijo slovenskega deleža. Kljub temu lokalni zapisi in demografske ocene potrjujejo, da so Slovenci, poleg Hrvatov in Čehov, predstavljali eno pomembnejših slovanskih skupnosti. Njihova prisotnost je bila vidna tudi v urbanem prostoru: v toponimih, imenih trgovin, oglasih, društvih, pa tudi v arhitekturni in kulturni dediščini mesta (Percan, 2019).

MIGRACIJSKE IN INTEGRACIJSKE DINAMIKE

Med vsemi skupnostmi, ki so se v poznem 19. stoletju priseljevale v Pulj, imajo Slovenci specifično mesto. Njihov prihod je mogoče spremljati skozi različna migracijska obdobja, ki so jih zaznamovale specifične gospodarske razmere in potrebe po usposobljeni delovni sili. Prihajali so pretežno iz Kranjske, Štajerske in Koroške, pogosto že z znanjem in izkušnjami v ladjedelništvu, obrtništvu ali vojaški službi. Njihovo priseljevanje ni bilo izključno individualno, temveč tudi družinsko, kar je olajšalo njihovo vključevanje v lokalno sestavo mest. V Arsenalu so Slovenci delali kot ladjedelci, inženirji, risarji, mizarji, varilci, pa tudi kot tehnično in administrativno osebje. Pogosto so delali tudi na železnici, v bolnišnicah in v šolstvu, zlasti v tehničnih in strokovnih šolah, ki so bile ustanovljene za potrebe vojaške industrije. Slovenski uradniki so bili prisotni v mestni in vojaško-administrativni strukturi, čeprav so bili pogosto podvrženi procesu »kulturne prilagoditve« (germanizacija in kasneje italijanizacija). Po popisu prebivalstva iz leta 1880, ki se je takrat izvajal po rabi jezika, je bilo v Pulju zabeleženih 1.283 slovensko govorečih prebivalcev oziroma 6,2 odstotka prebivalstva, leta 1910 pa 1.707 oziroma 4,4 odstotka prebivalstva (Stepčić Reisman, 2020).

Med visokimi častniki slovenske narodnosti, ki so med prvimi prišli v Pulj, je bil tudi kirurg Josef Potočnik, oče pionirja raketne tehnologije Hermana Potočnika, rojenega leta 1892 v Pulju, navaja Percan (Begić, 2019). Naslednji večji prihod Slovencev v Pulj je sledil po drugi svetovni vojni. Prisotni so bili v vseh segmentih življenja – v gospodarstvu in šolstvu, v javnih službah, med obrtniki in gostinci, bili so direktorji ladjedelnice Uljanik, uveljavljeni arheologi, glasbeniki, režiserji, slikarji, zdravniki, inženirji, ladijski konstruktorji, delavci v tovarni stekla, častniki bivše JLA (Begić, 2019).

VSAKDANJE ŽIVLJENJE SLOVENSkih DRUŽIN V PULJU

Vsakdanje urbano življenje slovenskih družin v Pulju je bilo zaznamovano s kompleksnim prepletom vojaško-industrijskega ritma Arsenala, multietničnega mestnega okolja in potrebe po ohranjanju lastnih kulturnih posebnosti. Tipična slovenska družina v Pulju konec 19. stoletja je štela od štiri do šest članov, vsaj en moški član je bil zaposlen v Arsenalu, ženske pa so pogosto delale v gospodinjstvih, tekstilnih delavnicah, pralnicah, pa tudi kot kuharice in čistilke v vojašnicah ali bolnišnicah. Družine so bile večjezično kompetentne: doma so govorili slovensko, na delovnem mestu in v javnosti pa nemško in po letu 1918 italijansko. Ta jezikovna praksa ni bila zgolj pragmatična prilagoditev, bila je vsakodnevni boj za ohranitev jezika in identitete, zlasti pri otrocih. Pogosto se je dogajalo, da so otroci doma govorili slovensko, v šolah pa so bili izpostavljeni germanizaciji in nato tudi italijanizaciji, kar je dolgoročno oblikovalo pestro jezikovno in identitetno dinamiko. Pri ohranjanju jezika in identitete so imele ključno vlogo ženske, ki so bile običajno tihi, a vedno stabilni steber slovenske prisotnosti. Čeprav so slabše dokumentirane, so bile ženske odločilne za ohranjanje ne samo slovenskega jezika, temveč tudi običajev v družinskem in župnijskem življenju. Prenašale so jezik, domače in praznične rituale ter vzdrževale družbene stike z drugimi slovenskimi družinami. Številne so bile dejavne v cerkvenih zborih, dobroteljskih ter pomožnih aktivnostih slovenskih čitalnic in kulturnih društev (Dobrič, 2003). Pogosto so vodile tudi neformalne jezikovne šole, otroke so v zasebnih prostorih poučevale branja in pisanja v slovenščini. Ključne so bile tudi za vzdrževanje mreže solidarnosti znotraj delavskega razreda, zlasti ob boleznih, smrti ali izgubi zaposlitve v Arsenalu. Vloga žensk je bila tudi politična, čeprav ne nujno eksplicitno – ohranjale so kulturno kontinuiteto v času represije in pritiskov po asimilaciji. Dejavne so bile v različnih izobraževalnih pobudah in v odporu proti germanizaciji ter italijanizaciji.

Formalno šolstvo v Pulju je bilo pod močnim vplivom državne politike. V času Avstro-Ogrske je bil prevladujoči učni jezik nemščina, po italijanski aneksiji pa italijanščina. Slovenci so skupaj s Hrvati in Čehi zahtevali priznanje šolstva v lastnem jeziku, vendar je večina teh pobud naletela na institucionalni odpor (Riman, 2011). Kljub temu so slovenske družine organizirale tako imenovane dopolnilne šole in tečaje, pogosto v sklopu cerkva ali zasebnih domov. Tovrstne izobraževalne oblike niso imele uradne verifikacije, vendar so predstavljale ključni člen pri ohranjanju jezika in narodne zavesti. Vloga slovenskih učiteljev je bila odločilna – poleg rednega pouka so organizirali jezikovne večere, bralne krožke, celo delavnice pisanja in gledališke sekcije (Dobrič, 2003). Delovali so skupaj s čitalnicami, gledališkimi dejavnostmi in kulturnimi društvi. Ena najpomembnejših oblik kulturnega odpora je bila mreža slovenskih čitalnic in kulturno-prosvetnih društev, pogosto povezanih s hrvaškimi in češkimi. Te ustanove so opravljale več funkcij: knjižnično, izobraževalno, družbeno in politično. Poleg knjig so čitalnice razširjale brošure, letake in biltene v slovenščini, ki so obravnavali teme iz književnosti, tehnike, zgodovine in aktualne

politike. Kulturno življenje se je pogosto odvijalo v okviru amaterskih gledališč, kjer so uprizarjali dramske predstave v slovenščini, tudi priredbe del Prešerna, Gregorčiča, Cankarja in drugih. Te predstave so bile večplastno pomembne: združevale so skupnost, krepile jezikovno zavest in hkrati predstavljale obliko kulturne samopotrditve v večnacionalnem prostoru. Gledališke dvorane so bile improvizirane, pogosto dvorane delavskih domov, prostori v župnijskih središčih ali v poletnem času celo odprti prostori. Igralci so bili amaterji – učitelji, delavci, uradniki – kar je dodatno krepilo občutek skupne participacije pri ohranjanju identitete. Tudi župnijsko življenje je bilo aktivno in učinkovito, zlasti v povezavi z religiozno dimenzijo identitete. Vera je imela pomembno mesto v življenju slovenskih družin, ne le kot duhovni okvir, temveč tudi kot kulturna institucija. Večina slovenskih priseljencev je bila rimokatoliške veroizpovedi, župnijske skupnosti pa so bili kraji, kjer se je ohranjal jezik, zlasti skozi pesmi, pridige, verouk in župnijske biltene. Čeprav so bile uradne maše pogosto v nemščini ali italijanščini, so obstajali tudi duhovniki slovenskega rodu, ki so neformalno vodili verouk in zakramente v slovenščini. Posebno izstopa vloga župnikov, ki so sodelovali pri delu kulturnih društev in čitalnic in pogosto nudili cerkvene prostore za zbiranja. Cerkevni koledar s prazniki in družinskimi običaji je dodatno utrjeval skupnost in dajal ritem življenju skupnosti. Zakramenti (krsti, birme, poroke) so bili priložnost za zbiranje slovenskih družin in utrjevanje identitetnih vzorcev. Ob specifičnih vsebinah različnih kulturnih skupnosti se oblikujejo in razvijajo diskurzi večkulturnosti in hibridnosti ter vzpostavljajo kot epistemološka in analitična prizma za razumevanje kompleksnih, pluralnih realnosti. Skozi slednje je mogoče analizirati in razumeti istrske in puljske družbene in kulturne kontekste vse do danes (Simon, 2020).

PREPLETANJE PRETEKLIH IN SODOBNIH MIGRACIJSKIH IZKUŠENJ

Migracije v Pulj ob koncu 19. stoletja, zlasti priseljevanje slovenskih delavcev in njihovih družin, so bile posledica industrializacije, vojaških potreb in imperialne modernizacije. Slovenci so skupaj s Hrvati, Čehi, Madžari, Poljaki in drugimi prihajali v iskanju ekonomske prosperitete, a tudi v upanju, da si bodo v novem prostoru ustvarili stabilno življenjsko skupnost. Skoraj poldrugo stoletje kasneje podobna logika, čeprav v drugačnem političnem okviru, poganja večja priseljevanja. Od 1990-ih let naprej, zlasti po vstopu Hrvaške v Evropsko unijo leta 2013, Pulj doživlja novo imigracijo, tokrat predvsem zaradi deindustrializacije, demografskega upada in razvoja terciarnega sektorja. Mesto, ki je izgubilo nekdanjo ladjedelniško moč, postaja privlačna destinacija za sezonske in stalne delavce iz drugih delov Hrvaške – predvsem iz Slavonije – pa tudi iz Bosne in Hercegovine, Srbije ter novejšje iz Filipinov, Nepala, Indije in Ukrajine. Kljub razlikam v zgodovinskem kontekstu obstajajo izrazite vzporednice med nekdanjimi in današnjimi izkušnjami migrantov v Pulju. Predvsem gre za ekonomske priložnosti in integracijske prakse.

V času gradnje Arsenala so Slovence zaposlovali zaradi njihove usposobljenosti, vendar je bila njihova kulturna vidnost marginalna. Kljub aktivnemu prispevku in vključevanju v mestno življenje so pogosto ostajali zunaj struktur politične moči. Če pogledamo današnjo situacijo, je veliko tujih delavcev zaposlenih v ladjedelništvu, gradbeništvu, zdravstvu in turizmu, vendar brez politične ali družbene zastopanosti. Dostop do jezika, izobraževanja in kulturnih institucij je pogosto omejen, integracijske politike pa skorajda ne obstajajo.

Slovenci so v času gradnje Arsenala doma govorili slovensko, v javnem prostoru pa nemško ali italijansko. Asimilacijski pritiski germanizacije so bili zelo močni. Paralela z aktualnim časom pokaže, da današnji priseljenci v Pulj, kot so delavci iz Nepala ali Filipinov, večinoma komunicirajo v angleščini ali svojem jeziku. Kar zadeva kulturno (ne)vidnost, so bile slovenske kulturne pobude večinoma omejene, pogosto neregistrirane in improvizirane, a ključne za ohranjanje identitete. V današnjih razmerah sicer formalno obstaja možnost ustanovitve društev in kulturnih centrov, vendar večina novih migrantov ostaja zaprtih v delavske kolektive brez kulturne infrastrukture, pogosto v zasebni ali virtualni sferi. Pri navajanju primerov iz neposredne sodobnosti gre le za poskus dodatne kontekstualizacije, saj bi vzporejanje tedanjih z današnjimi migracijami vsekakor potrebovalo temeljitejšo razlago.

Za puljski Arsenal lahko v migracijskem kontekstu pritrdimo, da še vedno predstavlja simbol vključevanja v mestno vsakdanjost. V obeh zgodovinskih obdobjih, tako ob priseljevanju Slovencev kot tudi danes, zaposlitev predstavlja izhodiščno točko, ne pa tudi jamstva integracije. Slovenci so skozi desetletja dosegli določeno stopnjo priznanja zahvaljujoč kulturnemu organiziranju, jeziku in župnijski mreži. Današnje skupnosti migrantov šele začenjajo oblikovati prve jedrne oblike kulturnega delovanja. Arsenal – danes predvsem simbolično – ostaja metafora vstopa v družbo: nekoč skozi zid, danes skozi birokracijo, jezik in status. Zid fizično še obstaja, pri čemer pa ne ločuje več mesta in njegovih prebivalcev. Prisotne pa so nove nevidne meje, in sicer jezikovne, kulturne, tudi razredne.

POLITIČNA IDENTIFIKACIJA IN PRIMERJAVA Z REKO IN TRSTOM

V času gradnje Arsenala so bili Slovenci v Pulju sicer aktivni, a so imeli šibek politični glas – najpogosteje so se združevali znotraj slovanskih krogov. Zaradi vojaškega značaja mesta je bila politična dejavnost omejena. Kar zadeva jezik in šolstvo, v Pulju ni bilo slovenskih šol s formalnim statusom. Kljub temu bi lahko rekli, da so v Pulju delovali kot funkcionalna in organizirana skupnost, vključena v delovni in vojaško-industrijski sistem, vendar z omejeno javno vidnostjo in kulturno avtonomijo.

Za razliko od Pulja je bila slovenska prisotnost na Reki nekoliko manj vidna, slovenski jezik se je večinoma uporabljal v cerkvi in domačem okolju. Slovenskega šolstva ni bilo, obstajale pa so občasne pobude med izobraževalnimi kadri. Politični vpliv slovenskih skupnosti ni bil opazen. Delovali so večinoma v okviru hrvaških,

slovanskih in cerkvenih krogov. Madžarska uprava je dajala prednost drugim etničnim skupinam, slovenska politična prisotnost pa ni bila artikulirana kot samostojna sila. Lahko bi rekli, da so imeli obroben status znotraj etničnega mozaika, najpogosteje so delovali v okviru širše slovanske identitete. Po 2. svetovni vojni (1945–1991) se je slovenska skupnost na Reki prek kulturno-prosvetnih društev vse bolj organizirala. Najbolj vidno je bilo kulturno-izobraževalno društvo Bazovica, ki je delovalo kot nekakšen kulturni center za ohranjanje slovenske identitete (Riman, 2014).

Trst je bil že takrat epicenter slovenskega političnega in kulturnega organiziranja. Obstajale so slovenske politične stranke, predstavniki v mestnem svetu, pa tudi protitalijanizacijska agitacija. Slovenski politični tisk je bil močan (npr. *Edinost*, *Slovenec*). Oba časopisa sta bila ključna za narodno, politično in kulturno mobilizacijo Slovencev v času Avstro-Ogrske in sta zastopala različne politične opcije (Gombač, 1977).

Trst je postal ogledalo konflikta med italijanskim in slovenskim nacionalnim projektom. Obstajale so slovenske osnovne in srednje šole ter zasebne izobraževalne ustanove (Rutar, 2003). Slovenski jezik se je uporabljal v javnosti, v trgovinah, časopisih in šolah, čeprav je bil že v začetku 20. stoletja vse bolj pod pritiskom italijanizacije. Vsekakor so Slovenci v Trstu predstavljali visoko organizirano mestno manjšino z razvito kulturno in politično infrastrukturo (Kalc, 2015).

Historična primerjava med Reko, Trstom in Puljem podaja paralele med pristaniškimi, multietničnimi mesti in okolji, ki bi jih v prihodnjih raziskavah kazalo še nadgraditi.

Primer Pulja, čeprav manj izrazit in manifesten kot tržaški, kljub temu kaže izjemno odpornost manjšinske identitete v okoliščinah, kjer so bila institucionalna sredstva zelo skromna. Kulturno delovanje Slovencev v Pulju nosi pomembno sporočilo o pomenu mikrostrategij preživetja v razmerah kulturnih hegemonij večjih držav.

PRISPEVEK SLOVENSKEGA ETNOSA K RAZVOJU PULJA

Slovenci so v Pulju odigrali večdimenzionalno vlogo: kot migranti, delavci, tehniki, učitelji, starši, kulturni delavci in verniki. Njihov prispevek se ne meri le s številom zaposlenih v Arsenalu ali s strukturo šol in župnij. Gre za kumulativni kulturni učinek, za način, na katerega so oblikovali odnose med skupnostmi, ustvarjali prostore upora in pripadnosti ter gradili mostove med slovanskimi narodi v mestu, kjer so prevladovali drugi jeziki (nemščina, italijanščina) in politike, najprej Avstro-Ogrske, kasneje Italije. V urbanističnem smislu so Slovenci sodelovali pri gradnji infrastrukture, stanovanjskih območij, kulturnih ustanov in javnega prostora. Njihov pečat ostaja vtkan v podobo mesta, v imenih družin, v vizualnem spominu na zid in v jezikovnih fragmentih, ki jih je mogoče še danes slišati v zasebnih krogih. Vendar pa so rezultati zadnjega popisa prebivalstva na Hrvaškem iz leta 2001 pokazali dokaj zreducirano število slovenskega prebivalstva (13.173 ali 0,3 %) (Državni zavod za statistiko, 2001).

Po popisu iz leta 1991 je na Hrvaškem živel 22.376 (0,5 %) Slovencev, od tega v Pulju 1.256, v hrvaški Istri pa 2.800 brez Opatije ter 3.671 skupaj z Opatijo (Mežnarič, 1995; Kržišnik Bukić, 1995).

Kakšna je danes njihova prepoznavnost v javnem življenju, lahko spremljamo skozi njihovo vključevanje v edukacijske, ekonomske in politične tokove obeh držav, skozi kulturne stike, medijsko prisotnost, tudi skozi njihovo formalno združevanje ter organiziranje, predvsem v kulturna društva (Medica, 2005).

ETNIČNA REVITALIZACIJA SKOZI DELOVANJE »SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA ISTRA« V PULJU

Za etnično revitalizacijo Slovencev v Pulju so v veliki meri zaslužna slovenska društva, predvsem Slovensko kulturno društvo Istra. Slednje je s prvimi koraki nastajanja, zbiranja članov, pridobitve prostora v centru mesta, v ulici Hermana Dalmatina, ter aktiviranja različnih dejavnosti doseglo identifikacijo in priznanje v širši javnosti. Nastanek Slovenskega kulturnega društva Istra leta 2002 je bil označen kot prva formalna organiziranost Slovencev v hrvaški Istri v novejšem času.

Samo ime govori, da smo slovensko društvo, da smo kulturno društvo in da smo iz Istre. Kakor smo videli pri sosedih iz Reke, se njihovo društvo imenuje Bazovica, veliko se jih imenuje dr. France Prešeren, Ivan Cankar, Lipa in podobno. Vsak si je dal ime, katero mu je najbližje. Naši člani so izbrali ime Istra, kar je bilo v našem okolju lepo sprejeto, zato se nikoli ne počutimo, kot da smo v tujini. Pozitivne vibracije sožitja, ki nas obdajajo, niso le kurtoazne, ampak konstatacija resničnega stanja. (Slivar, 2004)

Tako je o nastanku Slovenskega kulturnega društva Istra povedala prva predsednica Alojzija Slivar. Sploh pa je bila presenetljiva njihova medijska prisotnost in dejavno vključevanje večinskega prebivalstva v aktivnosti številčno majhne skupnosti.

Mediji so veliko naredili za našo razpoznavnost v širšem prostoru. Nismo bili navajeni na medije in moram priznat, da smo bili zelo skeptični do njih. Vendarle brez medijev danes ne gre, in zato smo jih povabili k sodelovanju. Dejansko so veliko prispevali TV Nova, HRT, Glas Istre, Radio Pula, Radio Maestral, Arena Radio. V Glasu Istre je vsak dan objavljen urnik za ogled razstav v naši galeriji. Ravno tako nas Radio Maestral dnevno omenja v svojih najavah kulturnih dogodkov. (Slivar, 2004)

Prva prireditev v novih prostorih društva (junija 2004) je bila razstava akademskega slikarja Martina Bizjaka »Mesteca na hribčkih«. Od takrat se vrstijo razstave, koncerti, srečanja. Financirajo jih Mestna občina Pulj, Istrska županija, Urad za manjšine Republike Hrvaške in Urad Republike Slovenije za zamejce in Slovence po svetu. Nekaj je

bilo tudi sponzorskih sredstev – Lek, Mercator, Helios, Merkur. Poleg organiziranja kulturnih prireditev, npr. pevskega zbora Slovenskega kulturnega društva Istra, je veliko zanimanja tudi za organiziranje tečaja slovenščine, in sicer ne le pri otrocih slovenskih staršev, ampak tudi pri srednješolcih, ki želijo študirati v Sloveniji, pri gospodarstvenikih in turističnih delavcih.

Postavljajo tudi interno knjižnico. Knjige so donacije posameznikov, največ pa jih dobivajo po ustaljeni poti iz knjižnice v Karlovcu, ki jih prejema od knjižnice Mirana Jarca Novo mesto in potem posreduje ostalim slovenskim društvom na Hrvaškem. Stimulativno je tudi to, da v glavni puljski mestni knjižnici odpirajo slovenski oddelek. Največ gradijo na kulturnih aktivnostih. Umetnostni zgodovinar Oto Širec je bil dvajset let v mestnem odboru zadolžen za kulturne dejavnosti. Skrbel je za izbor gostujočih prireditev in umetnikov. Znani slovenski umetniki v Istri, na primer akademski slikar Martin Bizjak, so se zavzemali za to, da bi se v prihodnje čimbolj pestro predstavljali slovenska kultura in umetnost v Istri. Z Bizjakom sem se pogovarjala v začetku avgusta 2006. V Pulj, kjer je že živela njegova družina, se je priselil leta 1957.

Najprej sem se zaposlil kot likovni pedagog, potem kot referent za kulturo v občini Pulj, nato pa voditelj kulturno-estetskega izobraževanja na Delavski univerzi. Po ustanovitvi festivalske organizacije s sedežem v Pulju sem postal direktor festivala jugoslovanskega igranega filma (1975–1984). Zadnja zaposlitev je bila v Nacionalnem parku Brioni. Upokožil sem se leta 1993 in se intenzivno posvetil slikarstvu ter razstavljal na Hrvaškem in v Sloveniji. Številni Slovenci, ki so se priselili v Istro po drugi svetovni vojni, so bili dejavni in priznani ne samo v kulturni sferi, ampak tudi v drugih segmentih življenja – v šolstvu, javnih službah, najdemo jih med uspešnimi obrtniki in gostinci. (Bizjak, 2006)

Aktivnosti Slovenskega kulturnega društva Istra so vse bolj usmerjene tudi v povezovanje z drugimi slovenskimi društvi na Hrvaškem, omenjajo tudi spodbude in ponudbe za sodelovanje z zamejci v Italiji in Avstriji. Prioriteta pa je vsekakor sodelovanje s Slovenijo. V njihovo življenje in delo se vključuje tudi Univerza na Primorskem, predvsem s pošiljanjem brošur, programov in predstavitev programa Primorske univerze za vse zainteresirane in potencialne študente iz Istre. Kot pravijo v društvu, je med Slovenijo in Istro veliko stikov na kulturnem, športnem in gospodarskem področju. Zato je glavno težišče predvsem na spodbujanju učenja jezika. Starejši ljudje prihajajo v društvo na prireditve ali druženje, kot poudarjajo, pa so mladi tisti, ki bodo prevzeli vodenje, ohranjanje jezika, kulture in stikov s Slovenijo ter vse to še nadgrajevali. Društvo si je kot temeljni cilj zastavilo delovanje v povezavi s prostorom, v katerem se nahaja, in v povezavi s Slovenijo, ter razvijanje ravnovesja med pragmatizmom programa in intelektualno nadgradnjo sodelujočih v njem (Medica, 2005).

Danes slovenska skupnost v Pulju demografsko ni več zelo opazna, vendar so njene sledi kulturno in simbolno še vedno prisotne. Organizirajo jezikovne delavnice, razstave, literarne večere in gostovanja slovenskih umetnikov. Slovensko kulturno društvo organizira jezikovne delavnice, razstave, koncerte v sodelovanju z Veleposlaništvom Republike Slovenije v Zagrebu ter slovenskimi društvi iz Trsta in Reke redno sodeluje na Dnevih slovenske kulture in Prešernovih dnevih.

Poleg institucionalnega okvira slovenska dediščina živi tudi v ustnem spominu – skozi družinske albume, recepte, stare razglednice in anekdote. Pogosto gre za »tiho zgodovino« – brez velikih spomenikov, a z globoko čustveno ukoreninjenostjo. Obstajajo tudi ulice, ki nosijo imena in priimke slovenskih avtorjev ali oseb slovenskega porekla, od Ivana Cankarja do Hermana Potočnika – Noordunga, tudi intelektualcev in umetnikov iz sodobnosti, kot so Martin Bizjak, Lojze Štandeker, Alojz Orel, Mario Rotar in še mnogi drugi (Medica, 2006).

Bizjak v svoji knjigi *Orel, Štandeker in Rotar v Pulju: moji trije izbranci iz časa po drugi svetovni vojni* poudarja, da je v življenje Pulja enakopravno vtkano delo številnih uglednih posameznikov, eni so prihajali in odhajali, drugi so ostali. Bili so toliko uspešnejši, kolikor so se mogli iskreno zlit s potrebami novega okolja. Legitimnost njihovem delu sta dali njihovi duhovna prilagodljivost in občutljivost za splošne človeške vrednote. Pustiti o njih in njihovem delu vsaj drobno pisano sled je pomembno za spoznanje o identiteti Slovencev v novem življenjskem okolju (Bizjak, 2006).

Zato je Bizjakova knjiga dragocena iz najmanj dveh razlogov: ker identificira kulturnike, ki so aktivno prispevali k razvoju izpraznjenega mesta po drugi svetovni vojni, in ker predstavlja inicialno delo, ki bo lahko vzor in izhodišče vsem, ki se bodo lotevali te tematike v prihodnje, za osvetlitev življenja in dela še drugih pozabljenih Slovencev na istrskem prostoru.

OD PRAGMATIZMA VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA DO IDENTITETE ETNIČNE PRIPADNOSTI

Slovenci v hrvaški Istri danes sestavljajo socialno in ekonomsko popolnoma integrirano, pretežno mestno populacijo. Zainteresirani so za ohranjanje in negovanje kulturnih stikov s Slovenijo, narašča zainteresiranost za medsebojno kulturno povezovanje in delovanje, po političnem organiziranju pa ne čutijo potrebe. Poudarjajo pomembnost medijske identifikacije in vključevanja večinskega prebivalstva v manjšinske dejavnosti. Dosedanje raziskave in spremljanje slovenske manjšine v hrvaški Istri kažejo, da sta bila njihova identificiranje in razvoj v sodobnem času spodbujena na prvem mestu s pragmatizmom vsakdanjega življenja, na drugem mestu z ekonomski motivi in šele na tretjem mestu tudi z nacionalnimi motivi (Medica, 2005).

Ob tem Smith (1991) opozarja, da je nujno razumeti, kakšna moč se skriva v teh z notranjim pomenom nabitih mitih, spominih, simbolih, na katerih temeljijo

identitetne pripadnosti in etničnosti. Tovrstno percepcijo etničnosti nadgrajuje Fredrik Barth z razmišljanji, da je objektivnemu pojmovanju etničnosti treba dodati tudi subjektivno komponento. Etničnost nima le objektivnega značaja, ker lastnosti, ki jih je treba upoštevati, niso le seštevki objektivnih razlik, temveč vseh tistih, ki jih akterji opredelijo kot pomembne (Barth, 1969). Procesi konstrukcije in rekonstrukcije etničnih identitet so dinamični in v nobenem primeru niso enosmerni. Tudi najintimnejša identiteta je rezultat socializirane zavesti in družbene situacije, najbolj kolektivna pa živi tudi v zavesti ali podzavesti posameznikov. Priznavanje etničnosti in etničnih manjšin ni samo sebi namen, ampak omogoča dobro integracijo in perspektiven razvoj družbenih skupin v določenem okolju, dialoško komunikacijo, socialno stabilnost in kohezivnost. Tudi nizozemski antropolog Gerd Baumann v svoji knjigi *The Multicultural Riddle* (»Multikulturna uganka«) ponazarja sodobne pomene nacionalnosti, etničnosti ter percepcije družbe in kulture. Ob tem se sprašuje, kaj je družba: nekakšna krpanka (angl. *patchwork*) različnih kulturnih skupin ali elastično prepletanje multiplih identifikacij. Kaj je kultura: fotokopirni stroj, ki proizvaja kloni, ali človeška sposobnost ustvarjanja sprememb, tudi takrat, ko je usmerjena na kreiranje stabilnosti oz. stalnosti v družbi (Baumann, 1999)? Baumann poudarja, da gre za potrebo po multikulturnem razmišljanju in delovanju, kjer esencialne percepcije družbe, kulture, etničnosti in nacionalnosti nadomesti razvojno, procesualno, diskurzivno razumevanje slednjih. Lahko rečemo, da folklorni elementi etničnosti vse bolj postajajo relikti preteklosti, etnije pa svoje vitalnosti vse bolj izkazujejo skozi ekonomske povezave, edukacijske procese ter kulturne programe v državah, kjer živijo, in v tistih, iz katerih prihajajo (Medica, 2004).

NAMESTO SKLEPA

Ob vsem povedanem lahko sklenemo, da puljski Arsenal in njegov zid nista predstavljala zgolj elementa tehnične in vojaške infrastrukture, temveč globoko simbolna prostora, ki sta hkrati izražala in vsiljevala določene družbene odnose. Zid je ločeval, hkrati pa struktural mestni prostor, vzpostavljal jasne hierarhije med vojaškim in civilnim, imperialnim in lokalnim, nadrejenim in podrejenim. Zlasti zanimiv je trenutek iz sodobnosti, če si dovolimo kratko digresijo, ko se je leta 2018, ob protestih delavcev zaradi zaprtja ladjedelnice Uljanik, ponovno pojavila referenca na »rušenje arsenalskega zidu«, tokrat v metaforičnem pomenu. Mediji, predvsem lokalni dnevni časopis *Glas Istre*, so takrat govorili o »ponovnem rušenju arsenalskega zidu«, tokrat ne dobesedno, temveč v smislu padca enega izmed identitetnih modelov Pulja.⁴ Zid je znova postal simbol uničenja, destrukcije nekdanjega identitetnega modela mesta, ki je bil utemeljen na stabilnem življenju, rednem delu, industrijski varnosti

4 Članki na to temo so bili zelo pogosti v regionalnem dnevnem časopisu *Glas Istre*, zlasti v obdobju med letoma 2010 in 2020.

in jasni razredni pripadnosti. Ta sodobna reinterpretacija prostorskega artefakta dodatno potrjuje njegovo vlogo kot mesta kolektivnega spomina in kulturnega boja (Percan, 2019). V skladu s teorijami Henrija Lefebvra (Lefebvre, 1991) in Michela Foucaulta (Foucault, 1984) prostor spet postane proizvod moči, a tudi kraj možnega upora. Slovenske družine, čeprav fizično umeščene zunaj »notranjega kroga moči« in znotraj civilnega dela mesta, so s svojimi jezikovnimi, kulturnimi, izobraževalnimi in verskimi praksami ustvarjale lasten prostor pomena. Ta prostor, čeprav pogosto neviden v uradnih statistikah in načrtih, ima trajen vpliv na kolektivni spomin ter na tako urbano kot tudi kulturno identiteto Pulja.

V tem smislu Arsenalski zid ni zgolj meja, temveč tudi ogledalo, ki odraža napetost med vključevanjem in izključevanjem, med hegemonijo in lokalnim odporom. Ta zid, fizični in simbolični, govori o zgodovini Pulja, morda bolj kot kateri koli drugi objekt, prav zato, ker so ga gradili, vzdrževali, varovali in nenazadnje preoblikovali prav tisti, ki so o njem najmanj odločali: vsakdanji ljudje, delavci, obrtniki, manjšinske, migrantske skupnosti, vsi prebivalci mesta, med katerimi Slovenci zavzemajo pomembno mesto.

Zgodba o Slovencih v Pulju pa ni le lokalna epizoda, temveč primer širše evropske zgodovine migracij, kulturnega odpora in oblikovanja identitet v okviru večnarodnih imperijev. Podobno kot mnoga jadranska mesta se Pulj ni razvijal in oblikoval le po volji velikih političnih sil, temveč tudi po zaslugi »malih narodov« in »malih ljudi« – delavcev, učiteljev, mater, otrok, ki so gradili mesto, ga zidali od zunaj, a tudi od znotraj. V tej podobi Slovenci, kot ena izmed teh skupnosti, puščajo tih, a trajen pečat, sploh pa v zidu, ki še vedno stoji, v jeziku, ki se še občasno sliši, v pesmih, ki se prenašajo znotraj družin, in v družbenih omrežjih, ki skušajo znova povezati razpršeno dediščino. Njihova prisotnost še danes odpira vprašanja o tem, kako usmerjamo migracije, kako vključujemo priseljence v svoje skupnosti, kako spoznavamo in percipiramo manjšine in kako vse to oblikuje naše osebne in skupinske identitete (Medica, 2009).

Vloga slovenskega etnosa pri razvoju Pulja v kontekstu gradnje in delovanja Pomorskega arsenala je bila zagotovo še večja od predstavljene, a to presega namen in cilje tega besedila. Slovenci so kot delavci, strokovnjaki, kulturni delavci in meščani vgradili sebe v materialno in nematerialno dediščino mesta. Njihova prisotnost odseva širše procese modernizacije in etnične interakcije, značilne za pozno obdobje 19. in začetek 20. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

- Baumann, G. (1999). *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Culture Difference*. George Allen&Unwin.
- Bizjak, M. (2006). *Orel, Štandeker in Rotar v Pulju: moji trije izbranci iz časa po drugi svetovni vojni*. Slovensko kulturno društvo Istra.
- Begič, V. (2019, 2. december): Predavanje Antona Percana. Poznati pulski Slovenci: Od admirala Antona Hausa do Josipa Kopiniča, Eda Orela i Franca Ancelja. *Glas Istre*. <https://www.glasistre.hr/Pula/poznati-pulski-slovenci-od-admirala-antona-hausa-do-josipa-kopinica-eda-orela-i-franca-ancelja-608129>
- Dobrić, B. (2003). *Kultura čitanja i nacionalni pokreti: čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*. C.A.S.H.
- Državni zavod za statistiku. (2001). 12. Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, popis 2001. DZS.hov.hr. http://www.dzs.hr/Popis%202001/H01_02_02.html.
- Duda, I. (2000): Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 32–33(1), 105–116.
- Dukovski, D. (2010). Počeci suvremenoga gradskog života Puljana na prijelomu stoljeća s posebnim osvrtom na ‚arsenalote‘ (1890–1910). V B. Dobrić (ur.), *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli* (str. 165–182). Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice Viribus unitis.
- Foucault, M. (1982). *Introduction*. V A. M. Sherida Smith (ur.), *Archaeology Of Knowledge* (str. 3–20). Vintage.
- Foucault, M. (1984). "Of Other Spaces, Heterotopias". Translated from *Architecture, Mouvement, Continuité* no. 5 (1984): 46–49.
- Gombač, B. (1977). *Slovenska politika v Trstu ob koncu 19. stoletja*. *Zgodovinski časopis*, XXXI, 49–62.
- Kalc, A. (2015): Trst kot stičišče prekomorskega izseljevanja pred prvo svetovno vojno. *Dve domovini / Two Homelands*, 41, 77–88. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QJFKFTNO?=&language=slo>
- Krizmanić, A. (2010). *Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule*. V: *Zbornik povodom 150. obljetnice Arsenala, Pula*. Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice ‚Viribus unitis‘.
- Kržišnik Bukić V. (2003). Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji – med preteklostjo in sedanjostjo, *TRADITIONES, SAZU*, 32/2, str. 117–135, Ljubljana.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Maalouf, A. (2001). *In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*, Arcade Publishing, Inc., New York.

- Mandić, D. (2010). *Utjecaj razvoja brodogradilišta Uljanik na demografsku sliku Pule od 1856 do 2001*. V B. Dobrić (ur.), *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli* (str. 107–120). Društvo za proučavanje prošlosti C. i kr. mornarice Viribus unitis.
- Medica, K. (2004). Identitetna pojmovanja – med lokalnim in globalnim, *Monitor ISH*, VI(1), 139–151.
- Medica, K. (2005). Slovenci v hrvaški Istri od Unije Slovencev za županijo istrsko do prvega organiziranega društva Slovencev v hrvaški Istri. *Razprave in gradivo – Inštitut za narodnostna vprašanja*, 46, str. 196–205.
- Medica, K. (2006). Martin Bizjak: Orel, Štandeker in Rotar v Pulju: moji trije izbranci iz časa po drugi svetovni vojni. *Etnolog*, 16(1), 367–369.
- Medica, K. (2009). Identitete in identifikacije: Od socialnega priznanja do socialne pripadnosti. *Monitor ISH*, XI(2), 7–18.
- Mežnarić, S. (1995). Slovenci u Hrvatskoj: Podaci i model jednog (sociologijskog) istraživanja. V V. Kržišnik Bukić (ur.), *Slovenci v Hrvatski* (str. 195–228). Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave.
- Percan, A. (2019, 28. november). *Slovenci u Puli izvan i unutar arsenalskog zida* [predavanje]. Slovensko kulturno društvo Istra.
- Riman, B. (2011). Doseljavanje slovenskog stanovništva s današnjeg prostora Republike Slovenije u Pulu do 1918. godine. *Razprave in gradivo = Treatises and Documents*, 64, 68–85.
- Riman, B. (2014). Slovenian Community in Rijeka from 1945 to 1991. *Časopis za suvremenu povijest / Journal of Contemporary History*, 46(3), 535–554.
- Rogers, A. (1999). The Spaces of Multiculturalism and Citizenship. V S. Vertovec (ur.), *Migration and Social Cohesion*. Edward Elgar.
- Rutar, S. (2003). Emancipacija s pomočjo izobrazbe. Italijanska in slovenska socialdemokratska izobraževalna društva v habsburškem Trstu (1899–1914), *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42(3), 21–36. <https://ojs.inz.si/pnz/article/view/2364/2693>
- Simon, D. (2020). The "Hybrids" and the Re-ordering of Istria, 1870–1914. *Acta Histriae*, 28(4), 577–604.
- Smith, A. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.
- Stepčić Reisman, K. (2020, 25. september). Istarski Slovenci bili su rukovodeći kadar Austrougarske mornarice. *Istarski.hr*. <https://istarski.hr/node/67017-istarski-slovenci-bili-su-rukovodeci-kadar-austrougarske-mornarice> (25.9.2020).
- Wiggermann, F. (2003). Due città in una. Pola, le sue istituzioni e l'I.R. Marina da guerra nei decenni precedenti la Prima guerra mondiale. *Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno, XXXIII*, 383–398.

INTERVJUJI

Bizjak, M. (2006). SKD Istra Pulj. Posnetek / zapis intervjuja je shranjen v zasebnem arhivu Karmen Medica.

Slivar, A. (2004). SKD Istra Pulj. Posnetek / zapis intervjuja je shranjen v zasebnem arhivu Karmen Medica.

SUMMARY

THE SLOVENIAN ETHNOS IN THE CONTEXT OF THE CONSTRUCTION AND FUNCTIONING OF THE PULA ARSENAL

Karmen Medica

The article highlights the role of Slovenians in Pula's industrialization and urbanization during the Austro-Hungarian Empire, with particular emphasis on the construction and operation of the Naval Arsenal.

In the second half of the nineteenth century, Pula developed into one of the empire's key military-industrial centers, triggering large-scale labor migration. Among the immigrants, Slovenians held a significant position, arriving in the city as shipbuilders, technicians, clerks, and teachers. At the same time that their daily lives were unfolding within a multiethnic environment marked by linguistic diversity and cultural interaction, they strove to preserve their identity through family life, language, religion, supplementary education, and cultural activities.

The arsenal wall, which physically separated the military and civilian parts of the city, also became a symbolic boundary, dividing yet structuring society and space, expressing power relations and collective memory. The wall was not merely a defensive structure but a spatial marker of imperial modernization, control, and cultural division. Drawing on the theoretical frameworks of Henri Lefebvre and Michel Foucault, the article interprets the wall as both an instrument of surveillance and control and as a potential site of resistance and minority resilience.

Despite the lack of their own schools and limited political rights, Slovenians formed a functioning community that resisted processes of Germanization and, later, Italianization.

The article also draws a connection between historical and contemporary migrations, pointing to similarities in exclusion, linguistic barriers, and the marginalization of immigrant communities. Today's migrants—whether from Nepal, the Philippines, or Ukraine—are employed in various sectors but experience low levels of social inclusion. Through comparisons from the Arsenal's construction to the present, Pula remains a unique laboratory for understanding migration, identity, minorities, and urban dynamics.

The contribution concludes by emphasizing the enduring presence of the Slovenian imprint in Pula, from linguistic traces to cultural practices, and calls for the recognition of minority histories as a key to contemporary integration policies.

DVE DOMOVINI • TWO HOMELANDS

63 • 2026

TEMATSKI SKLOP / THEMATIC SECTION

SODOBNE MIGRACIJE V SREDNJI AZIJI / CONTEMPORARY MIGRATION IN CENTRAL ASIA

Zhanna Bolat

Migration and Its Socioeconomic Impact Across Central Asia:
Introduction to the Thematic Section

Lyudmila Korigova, Aizhan Serikbayeva, Sanat Kushkumbayev

Transit Migration in Armed Conflicts: New Trends and Challenges for
International Policy

**Dilbara Amanturova, Lyailya Kabylbayeva, Chinara Amanturova,
Damira Musuralieva, Farhat Sariev**

Human Capital Mobility and Migration's Impact on Economic and
Technological Progress

Aida Sarseitova

The Impact of Migration on Infrastructure Development in Central Asia

**Ainura Askarova, Darygul Zholboldueva, Chynygul Orozova,
Gulbara Zhamasheva, Gulchehra Abdyrakhmanova**

Current Migration Trends and Socioeconomic Challenges in Central Asia:
A Focus on 2021–2024

Yunran Zhi, Ainagul Zhooshbekova, Zhibin Gao, Kanat Dzhanuzakov

The Influence of Migration Processes on the Social Adaptation of Young
People in Central Asia

**Meiramgul Altybassarova, Gulsara Kappassova, Serik Almukhanov,
Amergaly Begimtayev, Bakhyt Smagulova**

The Impact of Political Conflicts on Migration Processes

Salima Omash, Kalybek Koblandin, Aigerim Ospanova

The Kazakh Diaspora During the Period of Social and Political Experiments in
Mongolia (1920s–1950s) and Their Impact on Regional Relations Between
Mongolia and Kazakhstan

**Aigul Zharken, Ziyabek Kabuldinov, Zhabai Kaliev,
Sabit Iskakov, Kairken Adiyet**

Environmental Threats as a Factor of Population Migration in Regions
With Low Resilience

ČLANKI / ARTICLES

Irena Šumi

Beyond Prejudice: Dehumanization as an Ideological Epistemology of Inequality

Jernej Mlekuž

Alkoholni zadah domovine: Slivovka in reprodukcija narodnih identitet v
reviji *Rodna gruda*

Ivana Bendra, Dražen Živić, Rebeka Mesarić Žabčić

Intergenerational Differences in the Integration of Minorities into the
Majority Society: The Case of Croats in Slovenia

Karmen Medica

Slovenski etnos v kontekstu izgradnje in delovanja puljskega Arsenala

ISSN 0353-6777

9 770353 677013

ISSN 1581-1212

Založba ZRC